

ЎРТА ОСИЁНИНГ БРОНЗА ДАВРИ ЁДГОРЛИКЛАРИ

¹Боқиев Шерхон Убайдулло ўғли

sherxonboqiyev6@gmail.com

(Шароф Рашидов номидаги Самарканд Давлат Университети
Тарих факултети 3-курс талабаси),

²Узоқов Санжар Бахтиёр ўғли

Sanjaruzb997@gmail.com

(Шароф Рашидов номидаги Самарканд Давлат Университети
Тарих факултети 3-курс талабаси),

³Шарипов Илёс Бахтиёр ўғли

(Шароф Рашидов номидаги Самарканд Давлат Университети
Тарих факултети 3-курс талабаси).

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7417688>

ARTICLE INFO

Received: 28th November 2022

Accepted: 08th December 2022

Online: 09th December 2022

KEY WORDS

Месопотамия, В. М. Массон, А. А. Асқаров, Номозгоҳтепа, Олтинтепа, 61 та оила, Жанубий Тожикистон, Сополлитепа 39 та қабр.

ABSTRACT

Ушбу мақола орақали Ўрта Осиёнинг Бронза даври ёдгорликлари ёритилади. Бунга сабаб бронза даври ёдгорликларининг бошқа ёдгорликларга нисбатан яхши сақланганлиги ва топилган археологик ёдгорликларда шаҳар қолдиқлари яхши сақланганлигини кўришимиз мумкин. Мақломамизда яна бронза даври одамларининг маданияти ҳам ёритилган. Бронза даври шаҳарсозликнинг илк даврлари ҳисобланади.

Бронза даври милoddан аввалги III мингйилликда бошланади. Бронза — бу мис билан қалай қотишмасидир. У ўз хусусиятлари билан мисдан устун туради. Маълумки, мис юмшоқ металл бўлиб, ундан ишланган қуроллар унча чидамли бўлмайди. Бронза мисга қараганда қаттиқ ва пишиқроқдир. Унинг илк ватани Кичик Осиё ва Иккидарё оралиғи бўлган. Қадимги Миср, Месопотамия, Кичик Осиё ва Эроннинг жанубиғарбида милoddан аввалги III—II мингйилликнинг бошларида қулдорлик жамияти кенг раванқ топган. Урта Осиё территориясида ҳам ишлаб чиқарувчи кучлар анча тарақдий топган ва жанубий районларда Қадимги Шарқ маданиятларига мансуб маданий хўжалик типлари тарқалган. Урта Осиё бронза даври археологиясини

ўрганишда С. П; Толстов, В. М. Массон, А. Н. Бернштам, Я. Ғ. Ғуломов, Б. А. Латвийский, М. А. Итина, А. А. Марушченко, В. И. Сариниди, А. А. Асқаров, А. И. Тереножкин, А. М. Мандельштам, Ю. А. Заднепровский ва бошқалар асарлари катта аҳамиятга эгадир. Археология маълумотларга қараганда, Туркменистон бронза даври маданияти икки хронологик босқичга бўлинади. Булардан биринчиси Номозгоҳ IV—V илк ва ривожланган бронза даври бўлиб, милoddан аввалги III мингйилликнинг ўрталари — II мингйилликнинг биринчи ярмига мансубдир. Иккинчиси Номозгоҳ VI сўнгги бронза даври бўлиб, милoddан аввалги II мингйилликнинг иккинчи ярмига оиддир. Кенг даражада тэкширилган маконлардан Номозгоҳтепа, Ановтепа, Оқтепа,

Олтинтепа, Теккемтепа, Гонуртепа ва Тоғолоқтепа машхурдир. Номозгоҳтепа майдони 70 гектар жойдан иборат бўлиб, ёдгорликнинг маданий қатлами 34 метрдир. Қишлоқда аҳоли милодан аввалги IV мингйилликдан II мингйилликнинг охирларигача яшаган. Тепаликда кўп хонали биноларнинг қолдиқлари қазиб очилди. Олтинтепа майдони 30 гектар бўлган. Ёдгорликда кўп хонали уйлар топиб текширилди. Археологлар фикрича, бундай уй 120 ларда катта патриархал оила жамоалари яшаган. Уиларнинг майдонлари 50—70—100 м² келади. Улар тўғри бурчакли уйжой ва рўзғор-хўжалик хоналаридан иборатдир. Турар жойларнинг марказий ёки бурчак қисмида пахсадан ўчоқ қурилган. Сўнги бронза асри Номозгоҳ VI даврига оид ёдгорликлар Қопетдоғ атрофида ва Қўйи Мурғоб воҳасида топиб текширилган. Буларга биринчи райондаги Елкантепа, Теккемтепа, Ановтепа ва Янгиқалъа қабристони киради. сда ривожлантирган. Келлелитепа 3 ёдгорлигида бронза даврига мансуб, ҳамма томони тенг тўртбурчак истехком топилган (томонларнинг узунлиги 128 м). Мустақамланган иншоот иккита мудофаа девори билан ўралган (қалинлиги 1—1,2 м). Деворлар ўртасида махсус коридорсимон йўлак қўйилган. Ташқи деворда ҳар 15—18 метрда хом ғиштдан ишланган мудофаа буржи қолдирилган. Истехкомнинг ҳар бир томонида 6 тадан тўрт бурчакли буржлар бор. Овчинтепа ва Ажиқуйитепада думалоқ шаклда ишланган икки ярусли хумдонлар қазиб олинган. Сопол идишлар тайёрлаш бронза даврида анча такомиллашди.

Ўзбекистон тупроғидаги бронза даври қабилалари бир хилда тараққий топган эмас. Бу босқичда Сурхондарё, Зарафшон воҳаси ва Хоразмдан иборат учта ўлкада энг қадимги маконлар топилган. 1968 йилда Гермиздан 70 км шимоли-ғарбдагн Сополлитепа топиб текширилди. Тўрт гектар жойдан иборат тепаликнинг марказий қисмида тўртбурчакли истехком қазиб очилди. Унинг ҳамма томони 82 метр. Истехком ичида турар жойлар, рўзғор ва хўжалик хоналари, хунармандчилик устахоналари иншоотлари топилди. Сополлитепа тарихи 3 та маданий қатламга ва қурилиш даврига бўлинади. Биринчи давр уйларида 30 та кичик оила, иккинчи давр уйларида — 61 та оила ва учинчи давр уйларида эса 47 та оила яшаган. Ёдгорликнинг маданий қатламидан ва қабрлардан топилган идишлар 14 та хилга бўлиади: вазасимон идишлар, товоқлар, косалар, туваклар, хумлар, хумчалар, чойнак ва пиёласимон идишлар, тошдан, ёғочдан ва бронзадан ишланган идишлар. Хилма-хил кулолчилик буюмлари уй рўзғорида чорвачилик ва деҳқончилик маҳсулотларини сақлаш учун ишлатилган. Сополлитепадан 16 мингтача ҳайвон суяклари топилди, уларнинг 63% и қўй ва эчки суяклари, бошқалари эшак, чўчқа, туя, сигир, ит ва мушук суякларидир. Овчилик одамларнинг қўшимча машғулоти бўлган. Улар асосан ёввойи чўчқа, буғу ва қулонни овлаганлар. Ёввойи ҳайвонлар суяклари орасида буғу суяклари 39,5% ни, қулон суяклари 36,5% ни ва чўчқа суяклари 17,5% ни ташкил этади. Сополлитепадаги 39 та қабрдан сопол идишлардан ташқари металл қуроллар ва зеб-зийнат

буюмлари, айрим қабрлардан 5— 35 та сопол идиш топилди. 1973 йилда Шеробдарё воҳасида жойлашган Жарқўтон бронза даври ёдгорлигида бошланган археологик текширув ишлари ҳозиргача давом этмоқда. Утган йиллар давомида Жарқўтонда муҳим моддий манбалар топиб ўрганилди. Жарқўтон қабристонидан 730 дан ортиқ бронза даврига оид гўрлар қазиб очилди. Топилган буюмлар орасида бронза идишлар, ханжарлар, пичоқлар, зебзийнат буюмлари, сопол идишлар ва чақмоқтошдан ишланган найза пойконлари бор. Қабристондан кулолчилик чархида ясалган жуда куп сопол буюмлар чиқди. Одамлар идишлардан кенг фойдаланганлар ва сопол эса моддий маданиятнинг муҳим қисми бўлган. Тозабоғёб маданиятига мансуб бронза даври маконлари Амударёнинг Оқчадарё дельтасида жойлашган. Ҳозирги кунгача 50 та қадимги макон текширилган. Улар ярим ертўлали уйжойлардан иборат бўлиб, атрофида каналлар ва қадимги суғориш майдонлари топилган. Хоразмда текширилган сўнгги бронза даври ёдгорликлари Амиробод маданияти номи билан аталган. Амиробод маданияти милоддан аввалги IX—VIII асрлар билан саналанади. Бу давр ёдгорликлари Тозабоғёб маданияти хусусиятларини сақлаб, ярим ертўла, турар жой, ирригация-канал излари билан ва қўлда ясалган сопол идишлар билан характерланади. Тозабоғёб маданиятига мансуб маконлар ва қабрлар Зарафшоннинг қуйи оқимидаги Замонбобо кўли яқинида, Фарғона водийсида ва Самарқанд яқинидаги Мўминобод қишлоғида текширилди. Замонбобо кўли яқинида қадимги

қабристон ва макон топилиб текширилган. Замонбобо қабристонидан 45дан ортиқ қадимги мазор қолдиқлари қазиб ўрганилди. Қабристоннинг 8 та қабрида жуфт ва 28 та қабрида яқка скелетлар топилди. Яна иккита қабрда катта одамлар скелети билан бирга бола скелети борлиги маълум бўлди. Қабрлар оддий чуқурлардан ва катакомбали қабрлардан иборатдир. Чорвадор қабилаларга мансуб бронза даври қабрлари Самарқанд яқинидаги Мўминобод қишлоғида текширилган. Мўминобод қабрларидан хилма-хил моддий манбалар, шу жумладан, сопол идишлар, жез кўзгу, мис билакузук ва бошқа буюмлар топилди. Қуйи Қашқадарё сўнгги бронза даврига мансуб Гужайли қабристони топиб текширилган. Қадимги мазорлардан бронзадан ишланган билакузуклар ва геометрик нақшлар чизилган сопол идишлар топиб текширилган. Гужайли топилмаларида Замонбобо маданий таъсирини кўриш мумкин. Милоддан аввалги II мингйиллик ўрталарида ва иккинчи ярмида Жанубий Тожикистондаги қадимги қабилалар асосан чорвачилик ва деҳқончилик билан шуғулланган. Улар хўжалик ва ижтимоий тараққиёт даражаларига кўра бир-бирларига яқин бўлсалар-да, лекин сопол буюмларнинг хили, қабрларнинг тузилиши ва турар жойларнинг қурилиши жиҳатидан бир-бирларидан фарқ қилади. Жанубий Тожикистонда Тулхар, Танديرйўл, Вахш, Ойқўл ва Қизилсув қабристонларидан топилган моддий манбалар бронза даври қабилалари ўртасида иқтисодий ва маданий алоқалар бўлганлигини кўрсатади. Сопол идишлар ичида Сурхондарёда, Шимолий Афғонистонда

ва Жанубий Туркманистонда ишланган идишларга ўхшаш сопол идишлар учрайди. Тегузак ва Кангуртут маконларидан топиб текширилган уй-жой колдиклари, сопол идишлар, меҳнат куролларй ва зеб-зийнат буюмлари Урта Осиёнинг жанубий ўтроқ деҳқончилик ва шимолий чорвачилик кабилаларининг ёйилиши

билан характерланади. Олимлар фикрича, сўнгги бронза даврида ибтидоий уй чорвачилиги ўрнига яйловларда боқиладиган чорвачилик келиб чиққан. Ҳисор, Боботоғ ва Помир тоғлари ёнбағирларидаги кенг яйловларда одамлар асосан майда чорва боққанлар.

References:

- 1.Аминжонов М. Е. Қадимий ёдгорликлар қиссаси. Тошкент, 1968.
- 2.Асқаров А. Бухоронинг ибтидоий давр тарихидан лавҳалар. Тошкент,ч 1973.
3. Итина М. А. История степенных племён Южного Приаралья. М., 1977.
- 4.Кабиров Ж- Сармишсойнинг қоя тошларидаги расмлар. Тошкент, 1976.
5. Ранов В. А. Каменный век Таджикистана. Душанбе, 1965.
6. Ранов В. А., Несмеянов С. А. • Палеолит и стратиграфия Антропогена Средней Азии. Душанбе., 1973.
- 7.Сулейманов Р. Х. Статистическое изучение культуры грота Оби-Рахмат. Ташкент, 1972.
8. Хлопин И. Н. Историческая география южных областей Средней Азии (античность, и раннее средневековье). Ашхабад, 1983. Энолит СССР. Археология СССР. М., 1